OGAHIY TARIXIY ASARLARI TILIDA HARBIY TERMINLARNING SEMANTIK VA FUNKSIONAL XUSUSIYATLARI

S.O.Xasanova
Abu Rayhon Beruniy nomidagi
Urganch davlat universiteti
tayanch doktaranti

Annotatsiya. Mazkur tezisda Muhammad Rizo Ogahiyning tarixiy asarlari tilida qo‘llangan harbiy terminlarning semantik va funksional xususiyatlari yoritiladi. Harbiy sohaga oid leksik birliklar mazmuniga ko‘ra tasniflanib, ularning qo‘shin tuzilishi, harbiy mansab va unvonlar, qurol-yarog‘, jangovar harakatlar hamda harbiy yurishlarni ifodalashdagi o‘rni tahlil qilinadi. Shuningdek, harbiy terminlarning tarixiy matn mazmunini shakllantirish, voqealar rivojini yoritish va davrning harbiy-siyosiy manzarasini aks ettirishdagi funksional imkoniyatlari xususida fikr yuritiladi.

Kalit so‘zlar: Ogahiy, tarixiy asarlar, harbiy terminlar, semantika, funksiya, tarixiy leksika, terminologiya, harbiy leksika, o‘zbek adabiy tili.

Abstract. This paper presents a semantic classification of terminological units found in the historical works of Muhammad Rizo Ogahiy, a figure who played a pivotal role in the development of the 19th-century Uzbek literary language. It analyzes the active use of terminology related to history and politics, state administration, military affairs, diplomacy, law, religion and scholarship, socio-economics, and other fields within Ogahiy’s historical writings. The study examines the semantic groups of these terms, the concepts they denote, and their functional characteristics within the historical texts. It demonstrates that Ogahiy’s works constitute a significant source for the study of 19th-century Uzbek terminological vocabulary.

Keywords: Ogahiy, historical works, terminological unit, term, semantics, semantic classification, historical vocabulary, Uzbek literary language.

Аннотация. В статье представлена семантическая классификация терминологических единиц, встречающихся в исторических трудах Мухаммада Ризы Агахи — деятеля, сыгравшего ключевую роль в развитии узбекского

литературного языка XIX века. Анализируется активное использование терминологии, относящейся к таким сферам, как история и политика, государственное управление, военное дело, дипломатия, право, религия и наука, социально-экономическая жизнь и другие области. Исследуются семантические группы данных терминов, обозначаемые ими понятия и их функциональные особенности в исторических текстах. Показано, что труды Агахи служат важным источником для изучения терминологической лексики узбекского языка XIX века.

Ключевые слова: Агахи, исторические труды, терминологическая единица, термин, семантика, семантическая классификация, историческая лексика, узбекский литературный язык.

XIX asr Xorazm adabiy muhiti o‘zbek tarixnavisligi va adabiy tili taraqqiyotida muhim o‘rin egallaydi. Ushbu davrda yaratilgan tarixiy asarlar siyosiy voqealar, davlat boshqaruvi, harbiy yurishlar va ijtimoiy munosabatlarni yoritishi bilan birga, o‘zbek tilining tarixiy leksik qatlamini o‘rganishda ham muhim manba hisoblanadi. Xususan, Muhammad Rizo Ogahiyning tarixiy asarlari o‘z davrining harbiy-siyosiy hayoti va unga xos tushunchalarni til vositasida tadqiq etish uchun katta imkoniyat yaratadi.

Tarixiy matnlarda harbiy terminlar muayyan voqea-hodisalarni aniq ifodalash, qo‘shin tarkibi va harbiy faoliyat bilan bog‘liq tushunchalarni nomlash hamda jangovar harakatlar tavsifini shakllantirishga xizmat qiladi. Shu jihatdan Ogahiy tarixiy asarlari tilidagi harbiy terminlarni semantik va funksional nuqtayi nazardan o‘rganish dolzarb masalalardan biridir. Harbiy terminlar harbiy faoliyat, qo‘shin tuzilishi, qurol-yarog‘, harbiy mansablar va jangovar harakatlar bilan bog‘liq tushunchalarni ifodalovchi leksik birliklardir. Ogahiy tarixiy asarlaridagi harbiy leksikani o‘rganishda terminlarni anglatgan ma’nolariga ko‘ra muayyan guruhlarga ajratish mumkin.

Birinchi guruhni qo‘shin va harbiy tarkibni ifodalovchi terminlar tashkil etadi. Lashkar, sipoh, qo‘shin, askar, navkar kabi birliklar harbiy kuch, jangchilar jamoasi va harbiy xizmat bilan bog‘liq tushunchalarni ifodalaydi. Ushbu birliklar tarixiy voqealar bayonida harbiy kuchning mavjudligi, uning harakati va siyosiy jarayonlardagi ishtirokini ifodalash uchun muhim vosita hisoblanadi.

Ikkinchi guruh — harbiy mansab va unvonlarni ifodalovchi birliklar. Bunday terminlar harbiy boshqaruv tizimi, mansabdor shaxslarning vazifalari hamda ijtimoiy

mavqeyini anglatadi. Ularning semantik xususiyatlarini o‘rganish orqali o‘sha davr harbiy-ma’muriy tizimining til birliklarida aks etish jihatlarini aniqlash mumkin.

Uchinchi guruhni qurol-yarog‘ va harbiy anjom nomlari tashkil etadi. Mazkur guruhga mansub birliklar jangovar vositalar, himoya anjomlari va harbiy texnikaga oid tushunchalarni ifodalaydi. Ularning tarixiy matnlarda qo‘llanishi jangovar voqealarning moddiy asoslarini yoritish hamda harbiy hayot manzarasini tasvirlashga xizmat qiladi.

To‘rtinchi guruh — jangovar harakatlar va harbiy yurishlarni ifodalovchi terminlar. Bu guruhga jang, hujum, mudofaa, qamal, yurish va chekinish kabi tushunchalarni anglatuvchi birliklar kiradi. Ular tarixiy voqealarning dinamikasini ko‘rsatish, harbiy to‘qnashuvlarning borishi va natijalarini izchil bayon etishda muhim ahamiyatga ega. Harbiy terminlarning semantik xususiyatlari, avvalo, ularning muayyan tushunchani ifodalash darajasi va matndagi ma’no doirasi bilan belgilanadi. Ayrim birliklar tor harbiy ma’noga ega bo‘lsa, boshqalari umumxalq tilida ham qo‘llanib, tarixiy kontekstda ixtisoslashgan ma’noni anglatishi mumkin. Masalan, yurish so‘zi umumiy harakatni bildirishi bilan birga, harbiy kontekstda qo‘shinlarning muayyan maqsad yo‘lida olib borgan harakatini ham ifodalaydi. Demak, harbiy leksikani tahlil qilishda so‘zning lug‘aviy ma’nosi bilan bir qatorda, uning kontekstual ma’nosini ham hisobga olish zarur.

Harbiy terminlarning funksional xususiyatlari tarixiy asarning mazmuni va uslubiy qurilishi bilan uzviy bog‘liq. Birinchidan, ular tarixiy voqealarni aniq ifodalash funksiyasini bajaradi. Ikkinchidan, jangovar harakatlar, harbiy yurishlar va qo‘shin faoliyatini tavsiflash orqali voqealar rivojini yoritadi. Uchinchidan, harbiy terminlar tarixiy matnning axborot qiymatini oshirib, muayyan davrning harbiy-siyosiy hayoti haqida tasavvur hosil qilishga yordam beradi.

Ogahiy tarixiy asarlari tilidagi harbiy terminlar XIX asr Xorazmning harbiy-siyosiy hayotini aks ettiruvchi muhim leksik qatlam hisoblanadi. Ularni semantik jihatdan qo‘shin tarkibi, harbiy mansablar, qurol-yarog‘ va jangovar harakatlar bilan bog‘liq guruhlarga ajratish mumkin. Harbiy terminlar tarixiy matnlarda voqealarni aniq ifodalash, jangovar harakatlarni tavsiflash va tarixiy jarayonlarning rivojini yoritish kabi funksiyalarni bajaradi. Ularning semantik va funksional xususiyatlarini o‘rganish Ogahiy asarlari tilining lug‘aviy boyligini aniqlash, tarixiy leksikologiyani

rivojlantirish hamda o‘zbek harbiy terminologiyasining tarixiy taraqqiyotini yoritishga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Ogahiy M.R. Firdavs ul-iqbol.
2. Ogahiy M.R. Riyoz ud-davla.
3. Ogahiy M.R. Zubdat ut-tavorix.
4. Hojiyev A. Tilshunoslik terminlarining izohli lug‘ati. – Toshkent.
5. Rahmatullayev Sh. O‘zbek tilining etimologik lug‘ati. – Toshkent.
6. Dadaboyev H. O‘zbek terminologiyasi. – Toshkent.

GLOBAL SCHOLARS
SCIENTIFIC PUBLISHING